
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

SZELLEMI KÖRNYEZETRAJZ – FELSŐFOKON

Magyar László: *Életek, iratok – iratok, életek*. Egy levéltáros írásából. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994

Szépíróink és literátorszemléleten nevelt társadalmunk nem egy tagja botránkozik majd meg, s kiáltja ki e jegyzet íróját, az irodalom egykori tanárát a szakma renegátjának, s vádolja majd meg áruházzal, hűtlenséggel, hitszegéssel a tegnapi szövetségest amiatt a véleménye miatt, hogy Magyar László cikkei, tanulmányai, általában: közírói jelentéte értékesebb eleme, hathatósabb tényezője önismeretünk előmozdításának, sorsunk, történelmi szerepünk, ki- és mivoltunk megállapításának s tisztázásának, mint akár tucatnyi alkalmi nemzetmentőnk, politikai időnyomunkásunk, belletristánk s másféle betűiparosunk létkérdéseinkről szóló megannyi fogalmazványa. Noha könyvében nemzeti kultúránk egzisztenciálisan fontos kérdéseivel foglalkozik, Magyar László nem hirdet nemzeti(ségi) programokat, s annak ellenére, hogy úgyszólván minden témáját, teljes anyagát történelmünk, közelebbi vagy távolabbi múltunk sorsfordító eseményeinek írásos dokumentumaiból meríti, akikről beszél, azok pedig nyelvi közösségünk kultúrájának, irodalmának, szellemi életfolyamatainak többnyire meghatározó alakjai voltak, egyetlen írásában sem kalandozik el elméleti konstrukciók örvénylő mélyvizeire, nem bolyong a történetfilozófia bozótosában. Ez pedig annak köszönhető, hogy témáit, közreadott levéltári anyagát nem rendeli alá kérészetű, romlékony és pretenciózus, tudománya határait meghaladó eszméknek. Szerzőnk, mint a mostanában annyit kárhoztatott s elmarasztalt afféle érdektelen s közömbös értelmiségi, egyszerűen teszi a dolgát, amit tennie kell s amihez ért. Irigyelni való szakmai felkészültséggel, mindamellett vonzó, megnyerő-meggyőző előadásban, kiváló érzékkel válogatva meg könyvének érdeklődésre méltán számot tartó témáit. Eképpen (napi munkája konkrét eredményeinek közreadásával) hathatósan járul hozzá kulturális tudatunk alapozó munkájához. Csakhogy ez a kulturális tudatvilág igencsak szűkös, mondhatná a kételkedésre mindig hajlamos, aggályoskodó kritika: térben Ludaspuszta, Sándor meg Radanovác határolja, időben pedig a város 1690-ben használt pecsétje, annak felirata és címere jelzi a kiterjedés végső pontját. Az összképből nem bontakozik ki a történelmi térség panorámája, hiányzanak az idő nagydimenziói, a nemzeti élet széles távlatai. Ez valóban így van, de Magyar László nem történelmet ír, hanem olyasmivel foglalkozik, ami nélkül nincs s nem is képzelhető

el a történetírást. Az úgynevezett történeti segédanyagok egyik legfontosabb ágát műveli, az archivisztikát, aminek magyarul a levéltártudomány a legmegfelelőbb neve (vigyázat: nem oklevéltan, azaz diplomatika, nem paleográfia, címertan, pecséttan, archeológia, kronológia, genealógia s egyéb), annak ellenére, hogy e szakágazatok jóformán mindegyike képviselve van a könyvében, persze nem e diszciplínák tudományos eredményeinek a közreadásával, elvont életidegenségével, hanem oly módon, hogy a lélektelen dokumentum, amit bemutat, egyszerre életre kel benne, érzékelhetővé válnak humántartalmai s érthetővé máig elható üzeneteit. Valahogy olyanformán, ahogy ő maga vall erről a *Martinovicsak és Kosztolányiak nyomában* (Dr. Bajsa J. Vojnich József gyűjteménye kapcsán) című dolgozatában: „... egy-egy dokumentum felvillanyoz, új gondolatokat ébreszt, és magával ragad. A szabadkai levéltár szavatolhatja ezt tíz-egynéhány vagon értékével...” Vagy ahogy a szabadkai gimnáziumi tanári állására pályázó Babits Mihály folyamodványáról beszél: „... szűkebb környezetünk múltjának alapos tanulmányozásában, megismerésben is őszinte szeretetet és gyönyört lelhetünk.” Íme, ez az, ami oly előnyösen különbözteti meg Magyar László írásait a fentebb említett tudományágazatok körében ismert s használatos szakmunkáktól: a tárgya iránti meghitt viszony, a közelség, a meleg tónus, szemben amazokkal, amelyek már kézbevételekor is ijesztően kondulnak, „mint megütött vas a múzeumban”, ahogyan azt Tóth Árpád halhatatlan elégiájának a sorai mondják. Csak örülhetünk, hogy a Magyar László által oly sikeresen kialakított műfaji jellegzetességek, a közérdekű tudományos publicisztika e vonásai ma már kiváló művelőkre talált Vajdaság-szerte: Nagybecskerekén, Újvidéken, Zomborban, Zentán, Kanizsán, Hegyesen, Topolyán s másutt érdemes munkák sora jelenik meg, némi reményt kelteve bennünk az iránt, hogy egyoldalú belletrista műveltségünk lassan majd a polivalencia felé teljesedik ki.

Ismételten mondjuk: Magyar László levéltáros, következőképpen a feldolgozás nem a feladata. Ő csak begyűjti, tárolja, áttekinthető rendbe foglalja, tanulmányozásra alkalmassá teszi anyagát. Mi sem természetesebb azonban, hogy ezt a munkát csak olyan valaki végezheti, aki maga is tisztában van e levéltári anyag mibenlétével, jelentés-tartalmaival, s végső soron meg tudja ítélni a történettudomány szempontjából annak a súlyát, értékét, felhasználásának a módját és lehetőségét, hisz mindez igen nagy mértékben visszahat a kezdeti munkálatokra: a begyűjtés céljára s a tárolással összefüggő további teendőkre. Azért emlékeztetünk erre, mert könyvből az is világosan kitűnik, nincsenek történetírói pretenziói. Ő kiváltképpen levéltáros, s mint ilyen mutatja be anyagát, illetve enged bepillantást ebbe az impozáns munkába, aminek a kiválóságát már az is tanúsítja, hogy tárgyleírása, anyagismertetése vagy akár a holt levéltári darab tényszerű bemutatása már önmagában is a történelem eleven, beszélő tanúvallomása, függetlenül a szerző subjektív szándékaitól. Alapvető feladatainak ellátásával tesz eleget tehát a levéltárosra váró munka eszményi és voltaképpeni rendeltetésének, a tudományetikai, közösségi, ha akarjuk: a saját nemzeti kultúrája iránti elvárásoknak is. „Csupán” munkáját végezve, ami azonban az emberi tudatformálás egyszersmind legmagasabb szintje is, hisz a történelem gazdag tanúságainak a részesévé, birtokosává teszi vele olvasóját. Ezzel pedig legalább oly mértékben mindűl „alkotó értelmiséginek”, mint az, aki hetente teszi le voksát egy-egy platform vagy memorandum mellett. Megint csak Arany János végtelen bölcsessége jár az eszünkben: egy provokáló kérdésre fejt ki azt a nézetét, hogy a költő úgy tehet eleget (erkölcsi, nemzeti, társadalmi) kötelességének, ha jó verseket ír. Alighanem érvényes ez mindenfajta egyéb emberi tevékenységre is.

Senki sem róhatja fel az efféle munkához fűzött glossza írójának, még kevésbé a könyv olvasójának, ha netán önkényesnek látszó eljárással elsősorban a könyvnek az őt személy szerint foglalkoztató tanulmányaira reflektál. Akár azért, mert ő maga, a recenzens is „kutatásközelbe” került a témával, akár pedig azért, hogy ha bonyolult áttételekkel, távról és közvetve ugyan, de életének egy bizonyos pontján magára az olvasóra nézve is érdekekkel bíró tárgyat mutat be az író. A kutató okán és jogán ezúttal Martinovics Ignác, Szarvas Gábor s Milkó Izidor szolgálhatna leginkább ürügyet az említett személyes hangvételre, mert a nevezettek életműve vagy azoknak bizonyos vonatkozásai e sorok íróját is foglalkoztatták, persze, másféle megközelítéssel, eltérő célból, de nem ellentmondva Magyar bemutatásának, sőt jólesően állapíthatjuk meg: komplementáris eredménnyel. Mégis, a személyi érdekeltységnek arról a másik változatról kell itt említést tenni, amely a már mondott áttételekkel ugyan, a szabadkai gimnázium tanári állásának betöltésére meghirdetett pályázattal függ össze, s amelynek visszhangja, utórezgései keltenek távoli reminiscenciákat még ma is az iskola élő öregdiákjaiban. A *Babits is pályázott* című frásról van szó. Nem a történettudomány objektív megállapításait messzemenően tisztelő embert, hanem a fél évszázadosnál is jóval régebb emlékeket felidéző egykori diákok hozták erős izgalmi állapotba szerzőnk közlései arról, hogy a körülmények kedvező alakulása (mondjuk a polgármester kegye vagy a főispánnak a jelölt iránt megnyilvánuló hajlandósága, s nyilván még egy egész sor más, véletlenszerű kedvező feltétel teljesevése) esetén akár Babits Mihály tanítványa is lehetett volna a szabadkai gimnáziumban, hiszen egykori tanára (a Babits helyett megválasztott s vele kb. egyidős Richter Nándor) még a harmincas években is ott tanárkodott. Az első nagy Nyugat-nemzedék szelleméből s emberi világából valami persze Richter személyén keresztül is leszivárgott hozzánk, tanítványaihoz, hisz Kosztolányi osztálytársa volt s bejáratos a Kosztolányi család otthonába. Tőle hallottunk egyet s mást első ízben a költő „különvilágáról”, a hangulatember ifjúkori viselt dolgairól, szeszélyes, rapszodikus természetéről, s az sincs kizárva, hogy éppen Kosztolányi és a köré tartozó szellemi emberek befolyásolták irodalmi tájékozódását is, aminek bizonyos nyomai megmutatkoztak *Az európai népek kedveltebb írói. Esztétikai és tartalmi ismertetések* című könyvében is. Ezzel azonban, legalábbis, ami az „európaiságot” illeti, csúján kell bánni. Igaz, a párhuzam szinte önként kínálkozik Richter könyve és Babits *Az európai irodalom története* című remekműve között, de csak könyvészeti tekintetben. Megjelenésüket alig fél évtized választja el egymástól – Richteré 1928-ban, a diktatúrát alig megelőzve jött ki, Babitsé 1934/5-ben; mindkettő egyféle „európaiságot” képvisel, illetve csak ígér. Mégis a két könyv együtt -emeletése egyenesen illetlenség számba megy, s egyértelmű a Babitscsal szembeni legnagyobb tiszteletlenséggel. Ezt akkor is ki kell mondanunk, ha bizonyos értelemben még ma is kötelez a latin közmondásnak (*De mortuis . . .*) a szabadkai gimnazisták körében gyakran emlegetett, tréfás, magyarított és módosított szövegváltozata: Tanáridről vagy jót vagy semmit . . . Richter könyve egyféle tankönyvnek számított a háború előtti időkben (nem hivatalosan, mert a királyi Jugoszláviában nem írtak magyar nyelvű tankönyveket, legfeljebb ha egy-két, 1918 előtti időkből való s lassan elavuló tankönyv volt még használatban a szabadkai főgimnázium magyar tagozatán. Mi is a Négyesy-féle Stilisztikából tanultunk, amelynek a szerzője Kosztolányit, Babitsot s a többi irodalmi kiválóságot vezetete be a magyar stílus rejtelmeibe). Nos, ezt a Richter-féle könyvet kellett bemagolnunk, szó szerint, betéve s álmunkból felköltve is elmondanunk, akár egy verset, mint pl. a *Toldi* első négy énekét. S ha valaki arra vetemedett volna, hogy feleletébe becsempéssze néhány saját szavát, kifejezését, netán véleményét, az eleve biztosította

magának a „gyenge” kalkulust az osztályzati naplóban. Ami pedig a könyv „európaiságát” illeti, hát az csak egyféle „fedőnév” volt, mert csak ezzel a hangzatos címmel, az „európaiság” ürügyén csempészhetette be könyve lapjain az iskolába pl. Ady Endrét (az igazat mondva Szabolcska Mihályt vagy Emőd Tamást is). Hasonlóan a szálláscsinálás volt a dolga Ducsic Jovannak, Jovanovics Zmaj Jovannak is, akik Dosztojevszki Tivadar és Tolsztoj Leó mellett a hatósági „könyvvizsgáló” szigorát voltak hivatva enyhíteni. A „Bógnerájban” (ahogy Herceg János emlegette a szabadkai magyar diákok kollégiumát Bógner József igazgató neve után), az értelmesebb felsős diákok, a literátus Péter Jancsi, Csábi Imre meg mások, azzal szórakoztak, hogy magyartanáruk egy-egy fróról kinyilatkoztatott véleményét szembesítették az akkoriban még az újság erejével is ható *Az európai irodalom történetének*, Babits könyvének megfelelő helyeivel. Mondanunk sem kell, milyen célzattal s mekkora hatással a diákok között. Nyilvánvaló, akkor még sejtelmünk sem volt, nem is lehetett róla, hogy annak, amivel szórakozunk, a csúfondároskodó diáktitkinek a háttérében iskolánk történetének egy sajnálatos, a későbbi nemzedékekre nézve akár tragikusnak is mondható fejezete lappang: Babits Mihály kibuktatása a tanári állás betöltésére pályázók közül. Szinte kedvünk támad már-már igazat adni annak a kiábrándult régi bölcselethez, aki olyanformán foglalta össze tapasztalatait az emberiség történéseiről, hogy az nem más, mint potomságok véletlen halmaza. Noha nem így fogja fel a történelmet, Magyar László eseményprezentálásában is megbúvik egy parányeleme a fatalizmusnak, amikor az okmányokat idézve, minden sugalmazó szándék nélkül, ily módon sorolja egymás mellé az eseményeket:

„. . . a vallás és közoktatásügyi bizottság 1906. szept. 27-én megtartott ülésén a beérkezett pályázati kérelmek felülbírlása után Babitsot első helyen javasolja, a másodikon Richter Nándort (. . .) Két nappal később, szept. 29-én a vallás és közoktatásügyi bizottság arról ad végleges jelentést, hogy az üresedésben levő magyar–latin tanári állásra a törvényhatósági bizottság határozata alapján Richter Nándor helybeli okl. főgimnáziumi tanárt választja . . .” Dolgozatát pedig ezzel zárja: „Nem kell hangsúlyoznunk, mit jelentett volna személye Szabadkára nézve, Kosztolányi és Csáth mellett.”

A személyesen érdekelt olvasó is már csak azt teheti, hogy beleborzong a reális mozzanatok által gerjesztett kéjes gondolatba, hogy lehetett volna akár Babits diákja is a szabadkai gimnáziumban.

SZELI István

ÚJ KRITIKUSOK

Piszár Ágnes: *Kisesszék*. JMMT, Újvidék, 1994 – Utasi Csilla: *A fekete hold*. JMMT, Újvidék, 1994

Piszár Ágnes és Utasi Csilla kritikakötete, a JMMT két új kiadványa, a legújabb magyar (a kilencvenes évek elején jelentkező) irodalmi és kritikai törekvések szellemében jött létre. Ugyanis a nyolcvanas évek végén, olyan korszakzáró művek megjelenését követően, mint a *Bevezetés a szépirodalomba* és az *Emlékiratok könyve*, mind jobban kirajzolódtak egy „úgy magyar irodalom” körvonalai. Ezek az új jelenségek ma még változó-alakuló folyamatokban, az irodalmi hagyományokhoz, azaz a korszakelőzményekhez (megegyező